

Bengt Skytte ja Ruotsin fennougristiikan traditio

Ruotsin rooli fennougristiikan historian kuvauksissa

Viime vuosina monet hahmot suomalais-ugrilaisen tieteen näyttämöllä ovat saavuttaneet iän, jota mielellään juhlistetaan symposiumien tai juhlaulkaisujen avulla; samalla huomio kiintyy enenevässä määrin fennougristiikan historiaan. Yksi viimeaikaisimmista esimerkeistä on *125 éves a budapesti finnugor tanszék*, juhlaKirja Budapestin fennougristiikan laitoksen kunniaksi. Kiinnostus tieteenalamme kehitystä kohtaan on kuitenkin vanhaa perua: Günter Johannes Stipan monumentaalisen historiikin (1990) edeltäjien joukosta on syytä mainita mm. Otto Donnerin *Öfversikt af den Finsk Ugriska språkforskningens historia* (1872), E. N. Setälän *Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan* (1892) sekä Mikko Korhosen *Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828–1918* (1986). Oman laitokseni 100-vuotisjuhlan yhteydessä (FUIU) paneuduin Ruotsin vanhimpaan suomalais-ugrilaisten kielten tutkimukseen ja havaitsin – tuskin yllättävästi – että osa Setälän käsityksistä ei enää pidä paikkaansa mutta että Stipan kuvaustakin voi toisinaan täydentää tai sen voi jopa asettaa kyseenalaiseksi. Molemmissa esityksissä vanhempi ruotsalainen suomalais-ugrilaisten kielten tutkimus jää jopa kohtuuttomasti hämärän peittoon eikä tutkimusajan olosuhteisiin kiinnitetä tarpeeksi huomiota. Setälän tapauksessa yhtenä syynä on turvautuminen nykyajan kannalta vanhentuneisiin lähteisiin; Stipa puolestaan ei ole aina riittävästi rohjennut asettaa kyseenalaiseksi yleisesti hyväksytyjä käsityksiä. Selvimmin tämä näkyy mm. heidän kuvauksessaan Bengt Skytten kielentutkimuksesta, jolle tämä artikkeli on omistettu. Edelleen sekä Setälää että Stipaa tuntuu kiinnostavan kysymys siitä, kenelle oikeastaan on suotava kunnia fennougristiikan perustamisesta. Useampien ehdokkaiden joukosta Setälä (1892, 212) valitsi hampurilaisen lääkärin Martin Fogelin, ja sittemmin tämän asema fennougristiikan perustajana on tullut yhä vakaammaksi. Mm. muistosymposiumin

kautta v. 1969 (UAJb 41) on Fogelin perustava merkitys muuttunut lähinnä aksiomaattiseksi ja tavaksi on tullut kuvata fennougristiikan alkuvaiheita – yksinkertaistetusti – kolmiloikkana: Fogel, Strahlenberg ja Sajnovics.

Tämä fennougristiikan tutkimushistoriaa käsittelevä artikkeli on yritys täydentää kuvaa alan synnystä ja tuoda esiin etenkin suurvaltakauden ruotsalaisten oppineiden toiminta. Haluan toisaalta antaa täydellisemmän kuvan Bengt Skyttestä nykikäsitysten valossa ja toisaalta esittää uuden ehdokkaan fennougristiikan perustajaksi. Termi *perustaja* on tietenkin pettävä: jo nopea vilkaisu Stipan tutkimushistoriaan osoittaa, että tuskin kannattaa etsiä yhtä yksilöä, jolle voisi antaa tällaisen kunnianimityksen. Kunnian haluan sitä paitsi jättää sikseen – Bengt Skytten nimen tuominen uudelleen esiin ei suinkaan johdu isänmaallisesta innostuksesta. Fennougristiikan varhaisen suurmestarin valitsemisen asemesta on paljon mielenkiintoisempaa tutkia kielitieteen kehitystä ja pohtia, mistä ajasta lähtien voidaan alkaa puhua varsinaisesta suomalais-ugrilaisesta kielentutkimuksesta.

Tutkimusmiljö ja kontaktit

Ruotsi kasvoi 1600-luvulla pohjoisen Euroopan suurvallaksi. Koko ruotsalainen yhteiskunta ja sen talous sopeutuivat ekspansiiviseen sotapolitiikkaan (Lindegren, 1999). Samaan aikaan valtakunta oli selkeän monikielinen. Suomalaiset ja ruotsalaiset muodostivat vanhastaan Ruotsin valtakunnan ytimen. Muutto ruotsalaisen ja suomalaisen valtionpuolen kesken oli jo keskiajalta lähtien ollut huomattavaa (esim. Broberg 1988, 9–12; Tarkiainen 1990, 106; Larsson 1997a, 56–57), ja 1600-luvulla suomenkielisiä kansanryhmiä eli ruotsalaisen valtakunnanpuolikkaan monissa osissa, ei ainoastaan Vermlannin suomalaismetsissä vaan myös esimerkiksi Blekingessä ja Bergslagenissa (Tarkiainen 1990, 112–117, 184–190). Ekspansiivisen politiikan johdosta ruotsalainen alue Suomenlahden ympärillä oli vähä vähältä kasvanut, ja suurvalta-Ruotsissa asui sekä virolaisia, liiviläisiä, karjalaisia, vatjalaisia että inkeroisia vain suomalais-ugrilaisia kieliä puhuvat mainitakseni (vrt. Norberg 1998, 21). Pohjoisosissa saamelaisalueilla kolonisaatio ja lähetystyö kulkivat käsi kädessä, ja seurakuntia perustettiin moniin paikkoihin Lapissa. Lähetystyö teki puolestaan tarpeelliseksi saamen tutkimuksen, sillä kielitaito oli sille välttämätön edellytys (esim. Larsson 1997b). Vuonna 1632 perustettiin Ruotsin toinen yliopisto Tarttoon ja kolmas 1640 Turkuun. Yliopistojen sijoituspaikat kuvastavat hyvin Ruotsin geopoliittista suuntautuneisuutta: maa ojentautui itään, ja alueet, joilla puhuttiin mm. itämerensuomalaisia kieliä, olivat Ruotsin valtion keskeisenä kiinnostuksen kohteena. 1600-luvun alussa kuningas Kustaa II Aadolf antoi Johannes Bureuksen, Ruotsin ensimmäisen valtionantikvaarin, panna toimeen muinaismuistojen yms. inventoinnin; niiden avulla

voitaisiin tuoda esiin suurvallan kunniakas historia ja perustella sen saavuttamaa uutta mahtiasemaa. Saman vuosisadan lopussa toimi Upsalassa Olof Rudbeck vanh., joka pyrki samassa hengessä osoittamaan Ruotsin ja ruotsin kielen erityisaseman. Hänen ponnistustensa tunnetuin saavutus oli *Atlantica*, ”nerokas ja järjetön teos, jonka tarkoitus oli osoittaa koko maailmalle, että Ruotsi kerran oli ollut jumalten koti ja kulttuurin kehto” (Lindroth 1976, 78).

Kun Ruotsi 1600-luvun toisella puoliskolla oli jättiläismäinen valtakunta, joka käsitti mm. nykypäivän Viron, Suomen ja Ruotsin, nykyinen Saksa puolestaan oli samaan aikaan jakautunut useisiin, suhteellisen itsenäisiin ruhtinaskuntiin. Tunnetusti nämä yhdistyivät vasta parisataa vuotta myöhemmin yhtenäiseksi poliittiseksi mahdiksi. Eikä Saksassa silloin kuten ei nykyäänkään ollut kotimaista suomalais-ugrilaista vähemmistöä. Saksalaiset yliopistot olivat varmasti vähintään yhtä korkeatasoisia kuin Upsalan ja Turun, mutta suuri ero suurvalta-ajan Ruotsin ja saman ajan saksalaisten valtioiden välillä oli toisaalta edellisen jokapäiväiset, suorat kontaktit germaanisen ja itämerensuomalais-saamelaisten kielten kesken ja toisaalta Ruotsin valtion kiinnostus ja valmius saamen ja suomen tutkimukseen. Ruotsilla oli tarve tehdä juuri saavutettu suurvalta-asetmansa oikeutetuksi.

Oman aikamme tiedeyhteisölle on ominaista intensiivinen kansainvälinen vaihto, mutta myös kielentutkimuksen varhaisemmissa vaiheissa oli yllin kyllin kontakteja – jopa suomalais-ugrilaista kielistä kiinnostuneiden – oppineiden välillä. Matkojen, tapaamisten ja keskustelujen lisäksi vaihdettiin kirjoituksia ja pidettiin yllä kirjeenvaihtoa. Kirjeenvaihto Johannes Schefferuksen ja Fogelin (Setälä 1892, 214–217) samoin kuin G. V. Leibnizin ja Johan Gabriel Sparvenfeldin välillä (Birgegård 1985, 85) ovat tästä esimerkkeinä. Vastaavasti juuri matkallaan Italiassa Fogel sai Cosimo III:lta tehtävän opiskella suomen kieltä, ja Bengt Skytte tapasi J. A. Comeniuksen matkustaessaan Turkkiin. Etenkin monikielisissä maissa oppineilla oli myös mahdollisuus suoriin kontakteihin äidinkielenpuhujien kanssa. Kyseessä saattoivat silloin olla enemmän tai vähemmän satunnaiset kontaktit, kuten silloin kun suomalaisesta piiasta tuli Hampurissa Martin Fogelin kielimestari (Setälä 1982, 200, 206) tai kun Anna Katrina-niminen unkarilaisnainen oli Olof Rudbeck vanhemman informanttina Upsalassa (Hormia 1964, 14–16). Suurvalta-ajan Ruotsin kaltaisesa maassa, jossa oli lukuisia suomalais-ugrilaista vähemmistöjä, kontaktit saattoivat olla tiiviimmät ja säännöllisemmät, oli sitten kysymys Turkuun siirtyneistä ruotsalaisen valtionpuolikkaan opiskelijoista, oppineista tai virkamiehistä, kuten esim. Mikael Wexionius (vrt. Larsson 1997a), tai suomalaisista Upsalaan lähteneistä opiskelijoista, saamelaisten pappisoppilaiden merkityksestä puhumattakaan. Viimeksi mainittujen ryhmästä ansaitsee erityisesti tulla mainituksi Lars Rangius, joka oli Olof Rudbeck vanhemman saamen informantti (Hormia 1964, 13) ja joka sittemmin käänsi Uuden testamentin uumajansaameksi.

Bengt Skytte henkilönä

Fennougristit tuntevat yleensä Georg Stiernhielmin huomautuksen Wulfilapainoksen esipuheesta siitä, että sekä suomen että unkarin alkuperä on tuntematon ja että osa hänen Molnarin unkarilaisesta sanakirjasta vuodelta 1604 löytämistään sanoista näyttää olevan yhteisiä suomen kanssa: ”*quod maxime miror*” (Stiernhelm 1671, esipuhe [s. 34]). Tämän vuoksi Stiernhielm on tullut mainituksi suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen pioneerien joukossa, mutta tämä on vain detalji hänen suuressa ja monipuolisessa elämäntyössään: hän oli tärkeä tekijä 1600-luvun ruotsalaisessa kaunokirjallisuudessa, hänet tunnetaan mm. ruotsalaisen runotaiteen isänä.

Bengt Skytte, toinen varhaisimpien fennougristien joukkoon ehdotettu ruotsalainen, syntyi v. 1614 Johan Skytten poikana. Isällä oli ilmeisen merkitsevä osa oman aikansa ruotsalaisessa koululaitoksessa monilla tasoilla. Saatuaan aikansa parhaan koulutuksen mannermaan yliopistoissa Johan Skytte valittiin tulevan kuningas Kustaa II Aadolfin opettajaksi. Hän vaikutti Collegium illustren, aateliston nuorukaisille tarkoitettun, kiinteästi Ritarihuoneeseen liittyneen koulun, perustamiseen ja vastasi myös Lyckselen skytteläisestä koulusta, joka valmisti saamelaispoikia, useimmiten pappisuralle. Hän lahjoitti varoja puhtaiteiden ja politiikan professuurin perustamiseksi Upsalan yliopistoon, ja v. 1622 hänestä tuli samaisen, silloin maan ainoan, yliopiston vahva kansleri. Juuri Johan Skytte teki aloitteen yliopiston perustamisesta Tarttoon; huomattavaa on, että hänet oli v. 1629 nimitetty Liivinmaan, Inkerinmaan ja Karjalan kuvernööriksi. Hänen ansionsa eivät suinkaan rajoittuneet vain koululaitukseen ja koulutukseen yleensä – diplomatia ja juridiikka olivat hänelle yhtä tärkeitä alueita. Hänet aateloitiin jo v. 1604, hänestä tuli valtioneuvos v. 1617 ja vapaaherra v. 1624. (Lindroth 1976, 42; SU s.v. Skytte.)

Johan Skytten poika Bengt syntyi siis korkeimpaan yhteiskuntakerrokseen ja sai senmukaisen koulutuksen. Hän opiskeli Collegium illustressa, jossa Georg Stiernhielm oli hänen opettajansa. Nämä kaksi pitivät myöhemminkin yllä kontaktia, ei vähiten sen vuoksi että kielitiede kiinnosti heitä molempia. Bengt Skytten opiskelu-ura jatkui Upsalassa, Tartossa ja Hollannissa, minkä jälkeen hän aloitti diplomaatin uran ja sai komennuksen Englantiin, Ranskaan ja Venäjälle. Myöhemmin hän siirtyi hallintouralle, ja hänestä tuli laskukamarin kamarineuvos. Hän kuitenkin vaihtoi alaa ja siirtyi kuningatar Kristiinan hoviin, jossa hän yleni kamariherraksi v. 1633 ja pian kuningattaren suosikiksi. Näin hän kiipesi nopeasti yhteiskunnan korkeimpiin virkoihin: v. 1646 Upsalan maaherraksi, v. 1647 maamarsalkaksi, v. 1648 valtioneuvokseksi. Vuosina 1648–50 hän oli uransa huipulla, mutta sitten alkoi lasku, joka – yllättävää kylläkin – näyttää vaikuttaneen vakiintuneeseen kuvaan fennougristiikan kehityksestä. Bengt Skytte tuki nimittäin Pfalzin kuningashuonetta ja oli toiminut sen hyväksi, että pfalzilaiskreivi Karl Gustafista tulisi Ruotsin

kruununperillinen. Tästä syystä häntä syytettiin juonittelusta kuningatarta vastaan, mutta sen jälkeen kun tämä oli luopunut kruunustaan ja Karl Gustaf oli kruunattu Ruotsin kuninkaaksi, Bengt Skytte eteni jälleen urallaan. Hänestä tuli Viron kenraalikuvernööri, ja hän sai uusia diplomaattisia tehtäviä. Kaarle X Kustaan kuoleman jälkeen v. 1660 Bengt Skytten viholliset kuitenkin pääsivät maan johtoon, ja hänen uransa lasku jyrkkenei entisestään. V. 1664 hänet erotettiin kaikista viroistaan salaliittosyytösten nojalla, ja hän lähti virkaheittona Ruotsista v. 1666. Vasta kymmenen vuotta myöhemmin hän palasi kotimaahansa ja kävi siellä hyödyttömän kamppailun entisen asemansa takaisin saamiseksi. Hän vietti suurimman osan ajastaan Grönsö-nimisellä maatilallaan ja kuoli Tukholmassa v. 1683. (Grape 1921.)

Poliitikko Bengt Skytte on jälkimaailmalle edustanut juonittelijan, tuuliviirin ja takinkääntäjän perustyyppiä, suorastaan petturia. Hän esiintyy kaulokirjallisuudessaakin (200 vuotta kuolemansa jälkeen!), sillä Viktor Rydberg maalaa romaanissaan *Itämeren sissi* (1857) kuvan Skyttestä ovelana ja valanhimoisena vehkeilijänä. Sama hyvin kielteinen käsitys Skyttestä löytyy myös historioitsija Anders Fryxelliltä. Sen lähtökohtana on siis Skytten poliittinen toiminta ja sen traaginen päätös. Grape (1921, 335) toteaa kuitenkin, että Skytten uran loppu on vaikuttanut jälkimaailman käsitykseen hänen koko karriääristään, joka kuitenkin oli ”pitkä ja monessa mielessä tietenkin sekä kelvollinen että kunniakas virkaura”. Oli miten oli, tässä ei ole tarkoitus kiinnittää huomiota virkamies tai poliitikko vaan kielentutkija Bengt Skytten toimintaan, ja se on erotettava hänen poliittisesta maineestaan. Pyrin seuraavassa osoittamaan, että on syytä olla täysin samaa mieltä Grapen kanssa (1921, 336) siitä, että ”[Bengt Skyttestä] poliittisena henkilönä esitetyt epäsuotuisat arviot ovat suuressa määrin vaikuttaneet epädullisesti myös käsityksiin hänen tieteellisistä harrastuksistaan ja toiminnastaan”. Ainoa, joka on kuvannut Skytteä melko laajasti ja positiivisessa sävyssä, on tietäkseni Annamari Sarajas (1956, 112–113).

Skytte oli siis ensin Collegium illustren oppilas opettajanaan Stiernhielm, jonka kiinnostus kieleen on jo ollut esillä. Opiskelun jälkeen Skytte oleskeli mannermaalla ja harjoitti mm. tulevalle diplomaatille ja poliitikolle sopivia kieliopintoja. Elämänsä aikana hän teki useita matkoja, joilla hänen kielitaitonsa lisääntyi. V. 1631 hän opiskeli venäjää Venäjällä, koska hänen isänsä katsoi hänelle sopivaksi parantaa ”tietojaan moskoviittien äidinkielestä”. Skytte teki erinäisiä matkoja Englantiin, Italiassa hän kävi v. 1634, ja kun kehitys muuttui hänen vastaisekseen Ruotsissa v. 1651, hän lähti pitkälle matkalle Saksan, Wienin ja Transilvanian kautta Konstantinopoliin (Grape 1921, 341). Sen lisäksi Skyttellä oli monia merkittäviä virkoja ruotsalaisessa yhteiskunnassa. Upsalan maaherrana hän oli vastuussa skytteläisestä oppitoulusta, jonne hän sai värvätyksi Johannes Schefferuksen (Grape 1921, 343). V. 1648 hänestä tuli Tarton yliopiston kansleri. Näyttää siltä, että juuri tuohon aikaan

Skytten kielitieteellinen harrastus on saanut vauhtia ja hänen kontaktinsa Stiernhielmiin ovat olleet erityisen vilkkaat. V. 1650 hän kirjoitti myös Pietari Brahe nuoremmalle, Turun Akatemian kanslerille, toivoen, että Brahe ”befalla att Professore i Åbo giorde ett Dictionarium på finscha språket [...] och wore rådeligast att man i det observerade varios dialectos och præcipuos Fenonnicæ linguæ; såsom och Estonicæ och Carelicæ nec non Lapponicæ och flera som hafwa en convenienz med hvar andre” (”käskisi Turun professorien laatia suomen kielen sanakirja ... ja olisi viisainta, että siinä tarkasteltaisiin suomen kielen erilaisia ja tärkeimpiä murteita; samoin kuin sekä viroa että karjalaa kuten myös lappia ja muita, joissa on keskinäisiä yhtäläisyyksiä”) (Grape 1921, 345). Matkallaan Konstantinopoliin hän viipyi monia kuukausia Transilvaniassa ja oli tekemisissä Comeniuksen kanssa Sárospatakissa. Kun Skytten poliittinen ura oli romahtanut, hän lähti Saksaan, jossa hän oleskeli vuoteen 1676 asti. Tänä aikana Skytte yritti saada tukea ajatukselleen rakentaa Sophopolis, ”Universitas universitatum”, erimaalaisten ja -uskontoisten tutkijoiden oppinut tasavalta. V. 1667 silloin vasta 20-vuotias Leibniz kohtasi iäkkään ruotsalaisen valtiomiehen, ja he keskustelivat kielitieteellisistä kysymyksistä. Palattuana Ruotsiin Skytte yritti hankkia taloudellista tukea *Lexicon polygloton*insa painattamiseen, mikä kuitenkin epäonnistui.

Sanakirja

Skytten mittavat kieliopinnot, laaja kielitaito ja monet kontaktit tutkijoihin synnyttivät suuren työn: käsikirjoituksen *Sol præcipuarum linguarum subsolarium sive Lexicon polygloton* (Ihre 47). Käsikirjoitus sisältää n. 650 sivua täynnä sanoja, joissa on havaittavissa jotakin yhtäläisyyttä. Sanat on poimittu monista kielistä: ruotsista, latinasta, kreikasta, hepreasta, venäjältä, suomesta, unkarista jne., siis kielistä, joihin Skyttellä on ollut suora kontakti. Kyseessä on siis erittäin suuren aineksen sisältävä, etymologointiin pyrkivä käsikirjoitus. Skytte kirjoitti itse eräässä kirjeessään Magnus Gabriel de la Gardielle, että hänen sanakirjansa on näyttävä, miten sanat ”med hvar andre, och med sielfwe sakerne såsom uthj en kædia tillsammans hængia” (”keskenään ja itse asioiden kanssa riippuvat yhdessä kuin ketjussa”) (Grape 1921, 349). Bengt Skyttehän ei ollut ainoa, joka laati etymologisen sanakirjan noihin aikoihin, jolloin etymologointiperiaatteet erosivat kovasti nykyisistä. Etymologinen metodi tuohon aikaan koostui sanan muodon ja merkityksen muuttamisesta ”laajentamalla, lisäämällä, supistamalla, silpomalla, työntämällä jotakin väliin, vetämällä yhteen, kuvaamalla, esittämällä vastakohta, muuttamalla jotakin, nimittämällä uudestaan tai miten näitä kieliopillisia ja retorisia keinoja sitten ilmaistiinkin”, kuten Ivar A. Heikel (1894, 57) asian on ilmaissut. Oli siis suuri mahdollisuus antaa mielikuvituksen leikkiä melko vapaasti. Skytten

käsikirjoitussivujen asettelusta saa sängen hajanaisen vaikutelman, tulee houkutus kutsua sitä oikukkaaksi sanarinnastusten sekamelskaksi. Siihen kuitenkin mahtuu myös rinnastuksia, jotka nykytietojemme perusteella kätkevät totuuden siemenen, Skytte esimerkiksi yhdistää suomen *vapaa*, unkarin *szabad* ja venäjän *svoboda* -sanat. Mitään selitystä sanojen keskinäisestä yhteydestä ei kuitenkaan anneta, ja jäljelle jää vain kieliesimerkkien sotku, joka lähinnä todistaa vain tekijän intensiivisestä kiinnostuksesta kieliin ja hänen epätavallisen laajasta kielitaidostaan. Maininnan ansaitsee se seikka, että kielenaines on monessa tapauksessa hankittu paikan päällä, toisin kuin esimerkiksi Olof Rudbeck nuoremman saamelainen sanakirjakäsikirjoitus, joka pohjautuu kirjallisiin lähteisiin, ennen kaikkea raamatunkäännöksiin, eikä hänen Lapinmatkallaan v. 1695 kerättyyn materiaaliinsa (Grape 1949, 89).

Skytte itse yliarvosti rajusti oman työnsä merkitystä ja elätteli sen suhteen epärealistisia toiveita, jotka tuntuvat vain lisääntyneen sen jälkeen, kun hänen Sophopolis-suunnitelmansa oli valunut hiekkaan ja hänen toivonsa saada takaisin entinen asemansa vallan keskuksessa oli niin ikään murentunut. Kirjessään v. 1665 Magnus Gabriel de la Gardielle Skytte siis mainitsee sanakirjansa etuna sen, että sen avulla ”man icke allenast alla språk lætteligen læra och begriipa kan, uthan och dem uthaf siælfwa grunden med des orsaker læra förstå” (’ei ainoastaan saata kaikkia kieliä helposti oppia ja ymmärtää, vaan myös voi oppia ymmärtämään niitä pohjiaan ja syitään myöten’) (Grape 1921, 349). Kirjoitus, joka todella toteuttaisi tällaisen lupauksen, olisi nykyäänkin merkittävä, mutta käsikirjoitus lojuu yhä painamattomana eikä syyttä.

On kuitenkin kiinnostavaa tarkastella, mitä Skytten *Lexicon polygloton* -käsikirjoitukselle sittemmin tapahtui. Kun Skytte oli vuosia turhaan yrittänyt saada kuninkaan, Magnus Gabriel de la Gardien ja monia muita maan ylimpään kerrokseen kuuluvia henkilöitä rahoittamaan työnsä painattamisen, hänen kuolemansa jälkeen kuningas kiinnostui käsikirjoituksesta jossain määrin ja sai sen käsiinsä, kuten Grape (1921, 361–363) on vakuuttavasti osoittanut. Käsikirjoituksen tiet sen jälkeen ovat jonkin verran epäselvät: se selvisi linnan palosta v. 1697, mutta se jaettiin kolmeen osaan. Osan käsikirjoituksesta, 17 paperiarkkia, oli piispa Haquin Spegel ilmeisesti saanut mukaansa Linköpingiin. Nämä 17 arkkia olivat kaikki, mitä Skytten *Lexicon polyglotonista* tiedettiin 1800-luvulla. Sen jälkeen on kuitenkin löytynyt vielä kaksi osaa, toinen niistä on Tukholman Kuninkaallisessa kirjastossa ja toinen Upsalan yliopiston kirjastossa. Yhteensä *Lexicon polygloton* käsittää siis noin 650 tiheään kirjoitettua folioarkkia. Kun Fryxell tuomitsi juonittelevan *poliitikko* Bengt Skytten, hän pilkkasi myös tämän laajaksi kehuttua sanakirjaa, joka osoittautuikin 17 arkin mittaiseksi.

Vielä kiintoisampaa on, että suurin osa Skytten *Lexicon polyglotonista* on Upsalan yliopiston kirjastossa varustettuna signumilla ”Ihre 47”. Se sisältyy siis 1700-luvun suurimman kielentutkijan Johan Ihref valtavaan käsikirjoi-

tuskokoelmaan. Ihre piti hallussaan skytteläistä puhetaidon ja politiikan professuuria, joka tuohon aikaan käsitti ennen kaikkea latinan. Ihre tuli kuitenkin tunnetuksi germaanisten, ennen kaikkea pohjoismaisten, kielten tutkijana, ja häntä pidetään nykyisen nordistiikan luoja Ruotsissa; hänen kielten ja etenkin etymologian tuntemuksensa käy ilmi suurtyöstä *Glossarium suio-gothicum* v:lta 1769 (Lindroth 1976, 123–124). Johan Ihre vieraili Rudbeckien kodissa ja sai varmaankin Skytten käsikirjoituksen Olof Rudbeck nuoremalta (Grape 1921, 369; Hormia 1964, 39). Osmo Hormia on selvittänyt Ihnen kokoelmaan sisältyneen käsikirjoituksen osan myöhemmät vaiheet (Hormia 1964, 20, 39–40).

Fennougristiikan käsitys

Fryxell kuvasi siis Skytten juonittelijana ja takinkääntäjänä, joka piti melua suuresta kielitieteellisestä työstään, joka sitten osoittautui vain 17 arkin mittaiseksi. Tämä käsitys oli myös Setälän lähtökohtana (1892, 241 ja erit. 242 viite 1), kun hän kirjoitti fennougristiikan historian. Siksi hän selvästi yritti väheksyä Skytten merkitystä. Kun Setälä (1892, 241) puhuu Stiernhielmin ja Skytten yhteisestä kiinnostuksesta kieliin, hän toteaa, että luultavimmin Skytte ”on saanut ajatuksensa Stiernhielmiltä kuin päinvastoin”, koska Stiernhielm ”epäilemättä paljoo suuremmassa määrässä oli tutkija”. En ole löytänyt mitään tukea Setälän käsitykselle, esimerkiksi Grape (1921, 345) kuvaa päinvastoin kahden tutkijan välistä kanssakäymistä tasavertaisena. Hormia, niinkuin Korhonenkin (1986, 29), puolestaan on arvellut olevan mahdotonta ratkaista, kumpi on innostanut kumpaa. Setälän tuomio perustuu pohjimmiltaan Fryxellin käsityksiin (Setälä 1892, 242, viite 1) ja nämä puolestaan arvioon Skytten poliittisesta toiminnasta ja urasta. Setälän luoma ja meidän päiviimme asti säilynyt kuva pohjautuu suurimmaksi osaksi siihen 1800-luvun moraaliseen närkästykseen, jota poliitikko Skytte herätti – mutta mihin käsitykseen Setälä olisi ylipäättään voinut perustaa mielipiteensä? Yllättävää sitä vastoin on se, että Stipa (1990) ei ole käyttänyt hyväksi sen paremmin Grapen (1921) kuin Hormiankaan (1964) esityksiä (joihin hän kuitenkin viittaa; Stipa 1990, 141, 187) ja ettei hän ole kyennyt päästelemään mitään Skytten kielitaidon ja kansainvälisten kontaktien perusteella. Skyttehän oli kaikesta huolimatta mies, joka 1600-luvun puolella välissä opiskeli ”puolaa ja lättiä voidakseen sitä kautta paremmin ymmärtää kreikkaa ja latinaa”, kuten hän totesi kirjeessään Stiernhielmille (Grape 1921, 347).

Tutkimustraditio suurvalta-Ruotsissa ja sen rappio

Kohdatessaan Frankfurtissa v. 1667 33 vuotta itseään vanhemman Bengt Skyt-

ten Leibniz tapasi miehen, jolla oli ollut hallussaan suurvalta-Ruotsin korkeimpia virkoja ja jonka kielitaito ja kiinnostus kielentutkimukseen ovat varmaankin olleet ilmeiset. Nuoren Leibnizin mieleen eivät onneksi kuitenkaan piirtyneet ulkoiset seikat. Joachim Fellerin Leibniz-aineistoa sisältävässä *Otium Hanoveranum*-teoksessa todetaan Skyttestä (ja sanat toistuvat melkein samanlaisina joskin ranskaksi eräässä Leibnizin kirjeistä; Grape 1921, 351): ”Habuit radices plerarumqve linguarum. Dixit, ex omnibus fieri per abstractionem posse lingvam universalem matricem, radicalem, *qvam nemo loqvatur*, sed *qvæ sit omnium radix*.” Hänellä oli monen kielen juuret. Hän sanoi pystyvänsä abstrahoimaan universaalin äidinkielen, kantakielen, *jota kukaan ei puhu* mutta joka olisi kaikkien alkuperä’ (tekijän kursivointi). Tietääkseni tässä ensimmäistä kertaa esitetään ajatus kantakielestä rekonstruktiona.

Bengt Skyttelle ei kuitenkaan ole suotu huomattavaa sijaa fennougristiikan tutkimushistoriassa. Stipa (1990, 90) painottaa, että Fogel ylitti sekä Stiernhielmin että Skytten. Setälä (1892, 183) kuvaa Fogelia sanoilla ”tämä 1600-luvun nerokas tutkija”, kun taas Skytte – kuten todettiin – on omaksunut kielentutkimuksen Stiernhielmiltä, ruotsalaisen runotaiteen isältä (eikä päinvastoin!), ja hänen sanakirjakäsikirjoituksensa käsittää vain 17 arkkia. Tämä kuva esiintyy pääpiirteissään samanlaisena Stipalla, joka tähdentää Fogelin merkitystä suomalais–unkarilaisen sukulaisuuden selvittäjänä eikä mainitse Hormian (1964, 5) toteamusta, että Skytte on keksinyt suomen ja unkarin kielten sukulaisuuden ”vähintään reilut kymmenen vuotta ennen Fogelia”.

On kuitenkin pari tekijää, jotka ovat paljon tärkeämpiä kuin henkilö, joka on yhtäläisyydet ensimmäisenä havainnut mutta joka on unohdettu historiankirjoituksesta Setälästä alkaen: tutkimustraditio ja tutkimuksen kyky lyödä itsensä läpi. Asia, joka minun mielestäni on hyvin tärkeä mutta joka kuitenkin tuntuu jääneen huomiotta, on se, että suurvalta-ajan Ruotsissa oli olemassa tutkimustraditio, joka kesti 1600-luvun ensimmäiseltä puoliskolta alkaen läpi 1700-luvun aina vuoteen 1809 asti. Kustaa II Aadolf pani Bureuksen avulla käyntiin muinaisesineiden tutkimuksen legitimoidakseen uuden suurvallan aseman, maa oli monikielinen, kielentutkimusta harjoittivat Georg Stiernhielm, Bengt Skytte, Olof Rudbeck vanh., Johannes Schefferus, Olof Rudbeck nuor. sekä Johan Ihre ja hänen ympärilleen muodostunut piiri. Schefferus on oikeastaan sivuraide, koska hän oli Olof Rudbeck vanhemman tieteellinen antagonisti, mutta Stiernhielmistä aina Ihreen asti perinne kulkee katkeamattomana. Juuri tästä traditiokeitjusta löytyy *kielentutkija* Bengt Skytten perustavan tärkeä merkitys: hän yhdisti varhaisimmat ruotsalaiset tutkijat 1700-luvun alun tutkijoihin, ja hänen sanakirjakäsikirjoituksensa vaelsi – kuten Grape (1921, 369–371) ja Hormia (1964, 38–39) ovat osoittaneet – Rudbeckien kautta Ihrelle ja lopulta Ihre nimeä kantavaan käsikirjoituskokoelmaan. Ajatusta maan monikielisyyden ja suomalais-ugrilaisten kielten tutkimuksen välisestä yhteydestä tukee myös se, että suomalais-ugrilaisten kielten tutkimus Ruotsissa

lakkasi täysin vuoden 1809 jälkeen, kunnes sitten K. B. Wiklund aivan sattumalta (Larsson 1996, 40) alkoi kiinnostua saamen kielestä. Tällaisesta näkökulmasta katsoen Philipp Johann von Strahlenberg ei ollut tutkimuksen uranuurtaja vaan pikemminkin poikkeama suurvallan alkavalla rappeutumiskaudella (Larsson 1996, 10). Pultavan tappio johti sekä maanluovutuksiin että joidenkin tarkkaavaisten ruotsalaisten sotavankien päätymiseen Siperiaan. von Strahlenberg ja 50 vuotta myöhemmin Johan Peter Falck joutuivat eri syistä Venäjälle, missä he tekivät kiinnostavia havaintoja ja keräsivät kielellistä materiaalia (Larsson, painossa). He eivät kuitenkaan olleet osa ruotsalaista kielitieteellistä tutkimustraditiota, jota edusti heidän aikalaisensa Johan Ihre.

Kuka siis perusti fennougristiikan?

Mielestäni tulosten kyky lyödä itsensä läpi, tulla tunnetuksi, on vähintään yhtä tärkeä kuin tutkimustraditio. Vähän liioitellen voisi väittää, että fennougristiikan perustajan etsiminen on tähän asti muistuttanut arkeologista kaivausta arkistokokoelmissa, jonka pyrkimyksenä on ollut löytää vanhin dokumentti siitä, kuka on keksinyt esimerkiksi unkarin ja suomen yhtäläisyydet. Setälän mielestä Fogel oli ensimmäinen, ja siksi tästä tuli perustaja. En toki halua kieltää tutkimushistoriallisten arkistotutkimusten merkitystä, mutta niiden yhteydessä näyttää unohdetun se, missä määrin varhaiset tulokset ovat tulleet tunnetuksi. Fogelin kuuluisa kirjoitus on tästä hyvä esimerkki: se oli tutkimusraportti, jonka hän teki Toscanan ruhtinaan Cosimo III:n toimesta ja joka julkaistiin vasta 1800-luvun lopussa! Toisin sanoen 1600- ja 1700-luvuilla Fogelin tutkimuksilla ei ollut sen suurempaa merkitystä kuin Skytten niin ikään julkaisemattomalla sanakirjakäsikirjoituksella (joka yhä odottaa julkaisemistaan). On vaikea vapautua ajatuksesta, että kun Setälä kirjoitti fennougristiikan historian, fennougristiikka oli juuri saamassa nykyisen kansallisen tieteen asemansa Suomessa ja samaan aikaan Suomen poliittinen side Saksaan voimistui. Ulkoisten olosuhteiden vaikuttaminen häneen ei sinänsä olisi outoa: kaikki tutkimus on sidoksissa omaan aikaansa. Hyvä esimerkki tästä on juuri Ruotsin suurvalta-ajan vertaileva kielentutkimus, jota epäilemättä voidaan pitää kansallisena tieteenä. Meidän täytyy siis pyrkiä tarkastelemaan vanhempia fennougristisia tutkimuksia suhteessa oman aikansa edellytyksiin kaiken nykyään käytettävissä olevan materiaalin pohjalta.

Jos tulosten tunnetuksi tekemistä pidetään fennougristiikan synnyn ratkaisevana kriteerinä, sekä Fogel että Skytte putoavat pois laskuista. Skytten julkaisematon sanakirjakäsikirjoitus jäi tuntemattomaksi, ja myös Fogelin selviytyminen oli unholassa pari sataa vuotta. Näistä syistä Stiernhielm saattaisi olla vahva ehdokas ensimmäiseksi fennougristiksi, sillä hänen havaintonsa suomen ja unkarin yhtäläisyyksistä sentään painettiin – tosin vain sivuhuomautuksena

Wulfila-painoksessa, jota tuskin voi pitää riittävän keskeisenä foorumina. Stiernhielmkään ei siis kelpaa fennougristiikan perustajaksi.

Jos fennougristiikan synty halutaan siirtää aikaan, jolloin keskustelu on rajoittunut pelkästään suomalais-ugrilaisiin kieliin ja se on voitu todentaa myös painetussa muodossa, olisi ehkä aihetta ehdottaa Johannes Wheliniä ensimmäiseksi fennougristiksi. Upsalan yliopiston kirjastossa säilytettävään Ihren käsikirjoituskokoelmaan sisältyy sanalista *Specimen analogiæ Lingvarum Ungaricæ & Fennicæ* (UUB: Ihre 109, 12) vuodelta 1736, jossa Molnárin unkarilaisen sanakirjan sanoja verrataan suomalaisiin. Sen on laatinut Johannes Whelin, ”kerran Turun Akatemian ylpeys & paremman kohtalon ansainnut” (Ihre 1769, XXXIX; tekijän käännös). Whelin ei ole fennougristiikan historiassa tuntematon. Setälä (1892, 271–285) esittelee hyvin sekä hänet että hänen sanaluettelonsa, ja myös Stipa (1990, 220) mainitsee hänet Setälään viitaten. Setälä keskittyy Whelinin henkilöön ja hänen metodiinsa, jotka ovat sinänsä tärkeitä, mutta tutkimuksen kannalta pidän itse sanaluetteloa vielä tärkeämpänä. Se syntyi Tukholman Kuninkaallisen kirjaston johtajan Gustav Benzeltiernan kehotuksesta, ja sitä käytti sittemmin Johan Ihre, 1700-luvun huomattavin kielentutkija Upsalassa; hän siteerasi osaa Whelinin yhdistelmistä *Glossarium suio-Gothicumissaan* (1769). Myös Johannes Sajnovicsilla oli tämä teos, ja hän käytti Whelinin materiaalia kuuluisassa *Demonstratioissaan* vuodelta 1770 (Sajnovics 1972, 124–126; vrt. Donner 1872, 100). Sajnovicsin työtä kommentoi sitten Johannes Öhrling, yksi *Lexicon Lapponicum*in (1780) tekijöistä, väitöskirjassaan *De convenientia linguæ Hungaricæ cum Lapponica*, joka tarkastettiin Ihren johdolla v. 1772. Kaksi seikkaa puhuu Whelinin puolesta: hän kuului osana kielitieteelliseen traditioon, jossa kiinnostus kielellisiin kysymyksiin yleensä ja kansallisesti merkittäviin erityisesti suuntautui sittemmin juuri suomen ja unkarin väliseen suhteeseen; toisaalta hänen suomalais-unkarilaista sanaluetteloaan käytettiin puhtaasti fennougristisessa keskustelussa.

Monikielisenä maana suurvalta-ajan Ruotsi-Suomi tarjosi hyvät ulkonaiset edellytykset kielentutkimukselle, joka koski myös suomalais-ugrilaisia kieliä. Yksittäisten tutkijoiden asemesta on syytä kiinnittää enemmän huomiota näihin ulkoisiin edellytyksiin ja niiden pohjalta syntyneeseen traditioon, joka päättyi 1809, kun Ruotsi menetti Suomen.

LÄHTEET

- 125 éves a budapesti finnugor tanszék. Jubileumi kötet. Szerk. P. DOMOKOS & M. CSEPREGLI. Uralisztikai tanulmányok 9. ELTE Finnugor tanszék. Budapest.
- BIRGEGÅRD, ULLA 1985: *Johan Gabriel Sparwenfeld and the Lexicon Slavonicum: his contribution to the 17th century Slavonic lexicography*. Uppsala.
- BROBERG, RICHARD 1988: *Finsk invandring till mellersta Sverige: en översikt från medeltiden till 1600-talets slut*. Svenska landsmål och svenskt folkliv. B 68. Uppsala.

- DONNER, OTTO 1872: *Öfversikt af den Finsk Ugriska språkforskningens historia*. Helsingfors.
- FUIU = *Finsk-ugriska institutionen i Uppsala 1894–1994*. Red. R. RAAG & L.-G. LARSSON. Ursus 2. Finsk-ugriska institutionen, Uppsala 1996.
- GRAPE, ANDERS 1921: Riksråd – språkforskare. *Uppsala universitetsbiblioteks minneskrift 1621–1921*. Uppsala.
- HEIKEL, I. A. 1894: *Åbo universitets lärdoms historia 5. Filologins studium vid Åbo universitet*. Helsingfors.
- HORMIA, OSMO 1964: Über die fennougristischen Interessen von Olaus Rudbeck d.Ä. *Finnisch-ugrische Forschungen* 35. Helsinki.
- KORHONEN, MIKKO 1986: *Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828–1918*. Helsinki.
- LARSSON, LARS-GUNNAR 1996a: Karl Bernhard Wiklund. *FUIU*.
- 1996b: Svensk uralistik 1894–1994. *FUIU*.
- 1997a: "Finnarnes och lapparnes forna och nuvarande utbredning inom Sverige, deras etnografi och sociala förhållanden" – 100 år efteråt. *Oknytt* 3–4/1997. Umeå 1998.
- 1997b: Prästen och ordet. Ur den samiska lexikografins historia. *Lexico-Nordica* 4.
- (in print): Falcks Vögel. Europa et Sibiria. *Gedenkschrift Wolfgang Veenker*. Hamburg.
- LINDEGREN, JAN 1999: Expansionspolitik i 1600-talets Sverige. *Kungliga Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 1998*. Uppsala.
- LINDROTH, STEN 1976: *Uppsala universitet 1477–1977*. Stockholm.
- MOLNÁR SZENCSEI, ALBERT 1604: *Dictionarium Latinohungaricum*. Norimbergæ.
- SARAJAS, ANNAMARI 1956: *Suomen kansanrunouden tuntemus 1500–1700-lukujen kirjallisuudessa*. Helsingin yliopisto. Helsinki.
- SETÄLÄ, E. N. 1892: Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan. *Suomi* 3:5. Helsingissä.
- STIERNHJELM, GEORG 1671: *D. N. Jesu Christi ss. Evangelia Ab Ulfila Gothorum in Moesia Episcopo Circa Annum à Nato Christo CCCLX*. Ex Græco Gothice translata, nunc cum Parallelis Versionibus, Sveo-Gothica, Norræna, seu Islandica, & vulgata Latina edita. Stockholmia.
- SU = *Svensk Uppslagsbok*. Band 25. Malmö.
- TARKIAINEN, KARI 1990: *Finnarnas historia i Sverige. 1: Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid*. Helsinki.

LARS-GUNNAR LARSSON: *Bengt Skytte and the Finno-Ugric research tradition in Sweden*

Swedish researchers have tended to occupy a rather humble role in general surveys of the development of Finno-Ugric research whereas early studies by scholars such as Martin Fogel of Germany are usually pointed out as being of fundamental importance. The prevalent short description of early Finno-Ugric studies is dominated by names like Fogel, Strahlenberg and Sajnovics.

In the 17th century, however, Sweden obtained a dominant political position in Europe, and the state made systematic efforts to prove the legitimacy of the new superpower in Northern Europe. This interest of the state also concerned historical matters, and since Sweden was a country where many languages were spoken, Finnish and Swedish being of old the main languages, the situation was favourable for linguistic studies, too. There was in fact considerable activity in the field of linguistics in Sweden during the 17th and 18th centuries and researchers like Georg Stiernhielm, Olof Rudbeck father and son, Johannes Schefferus, and Johan Ihre made important contributions to language studies.

This study focuses on the linguistic works of Bengt Skytte, a scholar who in the 19th century got a bad reputation in research into political history. This view certainly influenced other 19th century researchers, such as Setälä, when he conceived the prevalent view of the development of Finno-Ugric studies. The disregard of Skytte's linguistic studies is partly due to the fact that during the 19th century only a small part of his great work, *Sol praecipuarum linguarum subsolarium sive Lexicon polygloton*, was known of, or, to put it precisely: only 17 of the 650 pages had been found. This very unstructured collection of words contains some interesting observations, e. g. a comparison of Finnish *vapaa* and Hungarian *szabad* 'free' with Russian *svoboda* 'freedom', but basically it only bears witness to Skytte's linguistic interests and broad knowledge of languages. It should, however, be noted that by around 1670 he was already talking of a reconstructed basic language.

Nevertheless the present article does not argue that Skytte should be considered as the founder of Finno-Ugric studies, but neither should Martin Fogel. If Finno-Ugric linguistic studies are understood not only as an isolated person's written reports on a specific issue, later forgotten and rediscovered (as is the case with Fogel), but rather as a scientific communication on linguistic problems, one could argue for Johannes Whelin as the founder. Whelin, a student from Turku, was asked to establish a list of lexical convergence between Finnish and Hungarian and his list was published by Ihre, from where it was quoted by Sajnovics in his *Demonstratio*, from where it was in turn quoted in an Uppsala dissertation by Johannes Öhrling a few years later.

In any case, more attention should be paid to favourable circumstances, such as the existence of several languages in a country, and communication between scholars rather than to the dating of unpublished and long unknown manuscripts.

